

OLJEANNA

Trøndelag Teater 94/95
TEATRET

Oleanna

av David Mamet

Oversatt av Kyrre Haugen Bakke

Carol
Kjersti Elvik

John
Sverre Anker Ousdal

Regi
Trond Birkedal

Scenografi og kostymer
Per Kristian Solbakken

Inspisient
Pelle Gustavsen
Teknisk ansvarlig
Anders Schille
Sufflør
Gerd Berntsen

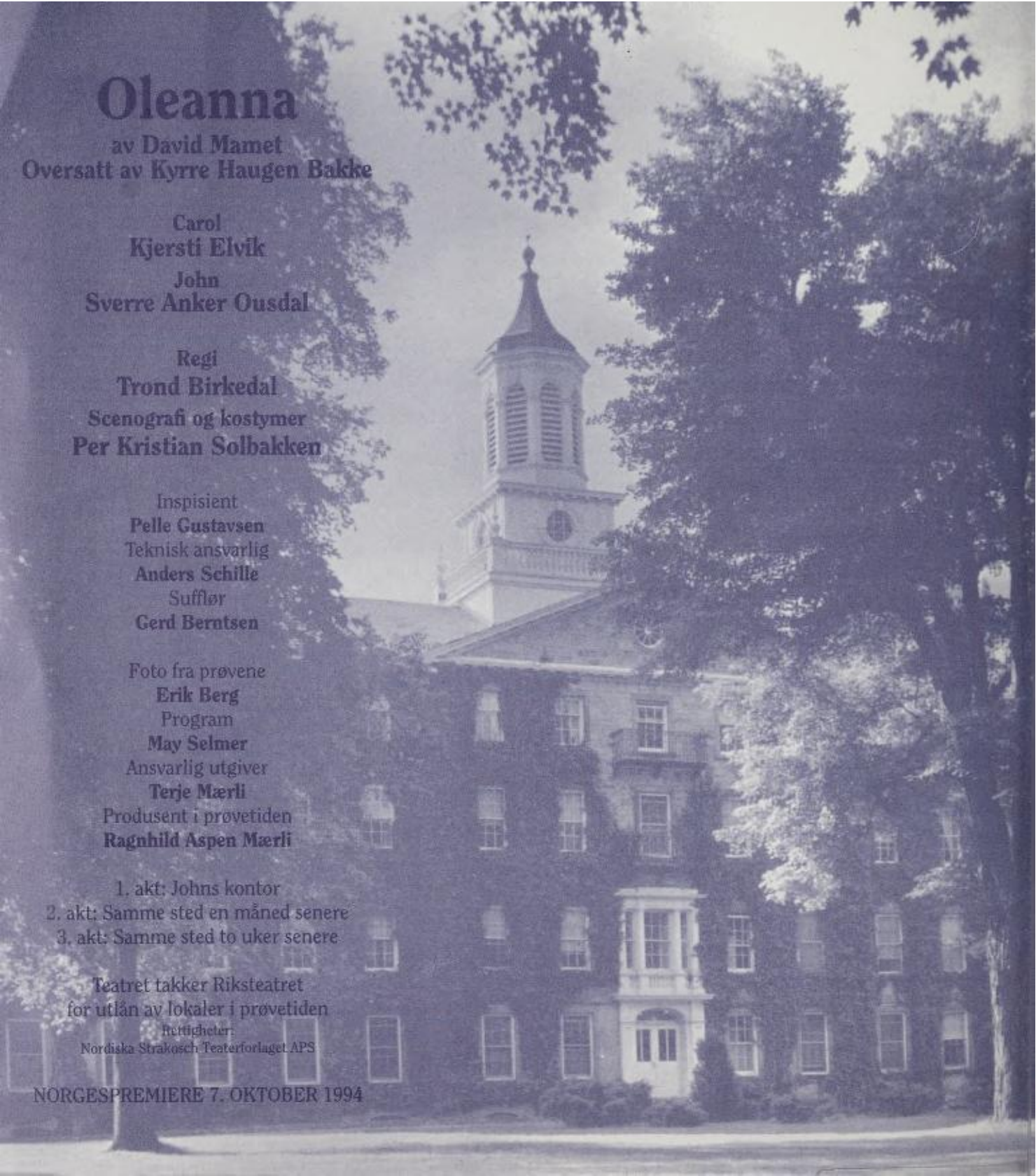
Foto fra prøvene
Erik Berg
Program
May Selmer
Ansvarlig utgiver
Terje Mærli
Produsent i prøvetiden
Ragnhild Aspen Mærli

1. akt: Johns kontor
2. akt: Samme sted en måned senere
3. akt: Samme sted to uker senere

Teatret takker Riksteatret
for utlån av lokaler i prøvetiden

rettigheter:
Nordiska Strakosch Teaterforlaget APS

NORGESPREMIERE 7. OKTOBER 1994

Gaudeamus igitur
Iuvenes dum sumus

«Nittitallets amerikanske debatt om akademisk frihet handler ikke om akademisk frihet. Den gjelder ikke retten til å si sin mening, men hvis mening som skal gjelde som den rette.»

Stefan Jarisson, redaktør i Dagens Nyheter

Velkommen i teatret!

Det er med spesiell glede jeg ønsker velkommen i teatret og til forestillingen *Oleanna*. Premieren finner sted på Dragvoll, da vi mener at stykket bør ha en spesiell appell til studenter og ansatte ved et hvilket som helst universitet.

Trøndelag Teater ønsker oppriktig å få kontakt med Trondheims yrende og mangfoldige akademiske miljø, og byr på spennende, tankevekkende, kontroversielle og dybdesøkende forestillinger i den sesongen som allerede er innledet.

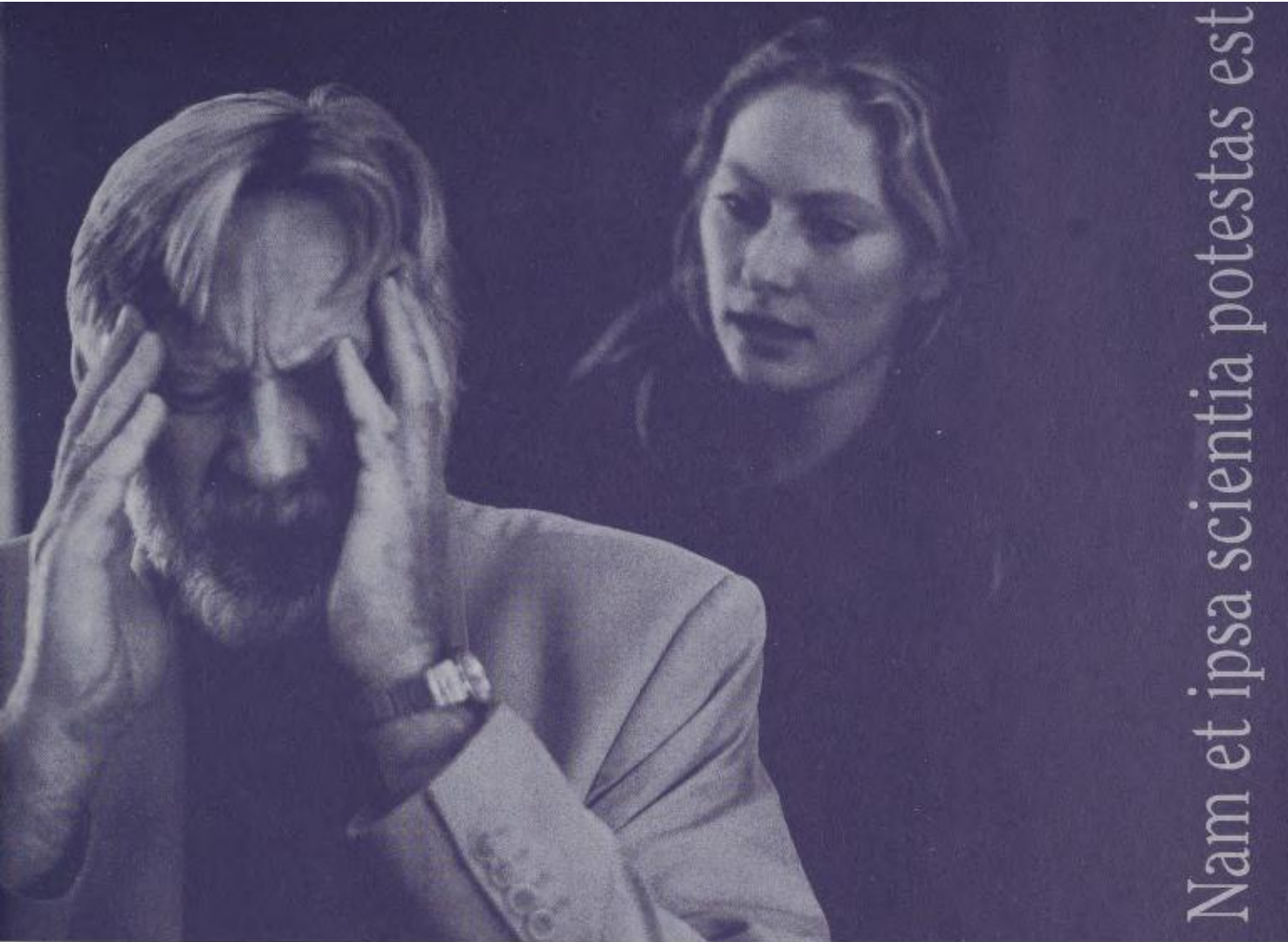
Oleanna har også rekkevidde langt utover den akademiske krets. David Mamets stykke burde engasjere ethvert teaterpublikum, fordi problematikken er mer universell enn forholdet lærer – elev. Hvor makt utøves vil også avmakt rå. Avmakt avler motmakt. Det kan igjen detronisere maktutøveren og la henne/ham oppleve avmakt. Slik kan historiens hjul dreie rundt og knuse den som ligger nederst mens personen på toppen nyter tilværelsen en stakket stund før hjulet ubønnhørlig ruller videre. Beskrivelsen er kanskje ikke så fremmed for vår egen tid?

Teatret åpner dører og vinduer ut mot nye verdener og nye innsikter. Bruk teatret!

Velkommen skal du være.

Terje Mærli
Teatersjef

Nam et ipsa scientia potestas est

David Mamet:

Om makt

Hver og en av oss som noen gang har befunnet seg i en posisjon hvor man kunne utøve makt, det være seg som foreldre, lærere eller arbeidsgivere, vet hvor vanskelig det kan være å holde seg til de overenskomster man har i forhold til dem man har makt over. Man glemmer alt for lett at denne makten bare er til låns, og at den

bare skal utøves innen nøye begrensede områder, og at det ikke betyr at man har carte blanche til å avkreve blind, absolutt lydighet.

Alle som har vært i en slik situasjon vet hvor stor fristelsen er for å overskride disse grensene – «til det beste for de man er overordnet», og dermed handle motsatt av det som virkelig ville gavne dem.

I hverdagen har vi kanskje alle sveket noen på denne måten. Vi har kanskje

slått våre barn, ydmyket våre elever eller løyet for dem som hadde tillit til oss. Og mens vi slik har forbrutt oss mot andre, har vi forsikret oss selv om at det tjener et høyere mål.

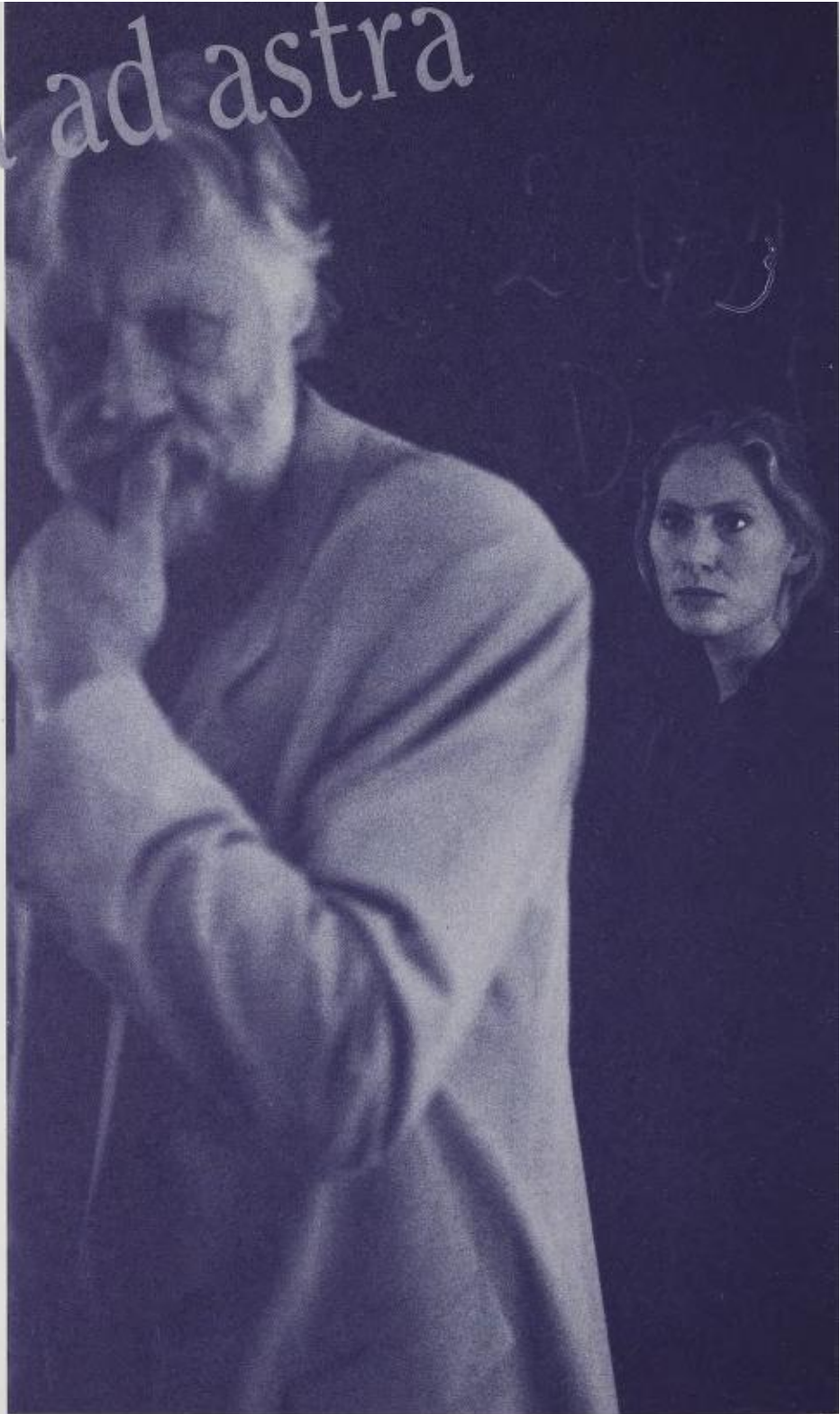
Men de fleste av oss er også selv blitt offer for maktmisbruk. Vi har fått ris, blitt krenket eller forrådt, og vi vet at man ikke kan forvente noe godt, få noen velsignelse eller lære noe av et menneske som har misbrukt sin maktposisjon og behandlet en med forakt.

Per ardua ad astra

Et menneskes evne til å hjelpe andre står i direkte forhold til dets egen indre styrke til å stå imot fristelsen å ville beherske andre. Selv kan vi ikke vurdere om vi har dette maktbegjæret. Det kan plutselig overrumple oss i forbindelse med en høyere «status» eller en såkalt maktposisjon. Men det er opp til oss selv å bestemme om vi vil gi etter for vårt begjær og handle på den ene eller den andre måten.

En mann eller kvinne som befinner seg i en maktposisjon, og som tar avstand fra denne utilbørlige lyst til å herske over andre, fremstår ikke som svak, men som et eksempel på styrke, selvforsakelse og kjærlighet. Gjennom eksemplets makt gir de oss kraft til å gjøre våre liv lettere og oss selv mindre redde. Det er slike eksempler som styrker oss i vår egen bestrebelse etter selvstendighet og kjærlighet, og som kan lindre smerten i våre forsøk på å nå disse tilsynelatende uforenlige mål.

Mennesker som bryter de regler vi som individer og vår kultur har skapt for medmenneskelige relasjoner (terapeutiske, familiemessige, politiske og andre), – som hever seg over «den almene hop» og ikke er villige til å avstå fra begjæret om å herske over andre, – som ikke kan frigjøre seg fra tanken om at de handler ut fra «de beste hensikter» og som derfor mener de har rett til å overskride rammen de har fått tildelt, avstedkommer stor skade.

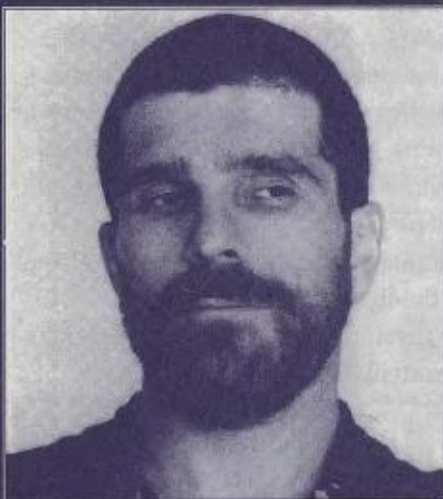
«Jeg skriver om det jeg tror mangler i vårt samfunn. Og det er kommunikasjon på et helt grunnleggende plan.»

David Mamet

»Å skrive skuespill er ganske enkelt å vise hvordan ord influerer på handlinger og vice versa.» Ikke noe annet sted er David Mamets filosofi klarere enn i *Oleanna*, det mest kontroversielle verk i hans prisbelønte karriere. Han var lenge fordømt som kvinnehater fordi han har skrevet om svake, diskriminerte kvinneskikkelser, men med Carol er han blitt angrepet for å ha skapt en kvinne som blir litt for flink til å forsvare seg mot menns trakassering.

Mamet er kjent som en dialogens mester og en «språkets dramatiker», på linje med Pinter og Beckett. I hele sin karriere har han vært opp-tatt av språkets mulighet for svik og misforståelse, – av menneskets manglende evne til effektiv kommunikasjon. «Ingen sier hva de egentlig mener, men de mener alltid det de mener», har han engang sagt. Han er sønn av en advokat fra Chicago, og er ikke fremmed for ordets sårende makt. Som barn, før fjernsynets tid, fikk familien kveldene til å gå ved å såre hverandre ene og alene ved ondskapsfullt språkbruk! Senere, som skuespillerelev ved Goddard College i Vermont, led han under elendige lærere, noe som gjenspeiles i *Oleanna*. «Det er alltid det samme trikset dårlige dramalærere bruker, har han sagt. «De gjør seg uforståelige, og de ydmyker deg.»

Etter at han selv ble dramalærer ved Goddard i 1971, begynte Mamet å skrive små skuespill i undervisningsøyemed. Sammen med noen venner dannet han St. Nicholas Theatre Company og vendte tilbake til Chicago med dem året etter, hvor de

produserte *Perversity* og *Variations*. Kritikerne var meget begeistret, og Mamets karriere som skuespillforfatter begynte for alvor å skyte fart. I de følgende år fulgte flere etter: *American Buffalo* (1975), *A Life in the Theatre* (1976), *The Water Engine* og *The Woods* (1977), *Edmond* (1982) og hans disseksjon av den amerikanske forretningsverden, *Glengarry Glen Ross*, som ga ham Pulitzer-prisen i 1983. Hans senere skuespill omfatter bl.a. *Speed-the-Plow* (1988) og *Bobby Gould in Hell* (1989).

Mamet har ikke bare utmerket seg som dramatiker; han er allsidig og behersker flere genre. Han har skrevet prosa og lyrikk, sangtekster, barnebøker, en opera og flere episoder for TV-serier. Som manusforfatter for film har han også hatt stor suksess, med *The Postman always rings twice* (1981), *The Verdict* (1982), *House of Games*, hvor han også hadde regien (1987), *The Untouchables* (1989), *Things change* (1988), *We're no Angels* (1989), *Homicide* (1991) og *Hoffa* (1992).

En notis i New York Times skal etter sigende ha inspirert ham til å skrive *Oleanna*: Ved et feministisk show hadde en mann plutselig reist seg opp og sagt til sin kone: «La oss komme oss ut, baby!» I det de ville forlate lokalet, kom det høyt og tydelig fra en av aktørene på scenen: «Kall ikke kona di baby!»

Oppsetningene av *Oleanna* i Cambridge, New York og London har skapt stor røre, og ført til konfrontasjoner mellom publikumsgrupper i salen. Forfatteren har neppe noe imot at hans skuespill virker provoserende. Stykket minner ham om et utsagn fra den legendariske artisten Leadbelly når det gjelder hans forhold til det å skrive blues: «I det første verset bruker du kniven til å skjære brød med; i det andre barberer du deg med den. Og i det tredje bruker du den til å skjære strupen over på den sviskefulle kjæresten din.»

Audiatur et altera pars

Errare humanum est

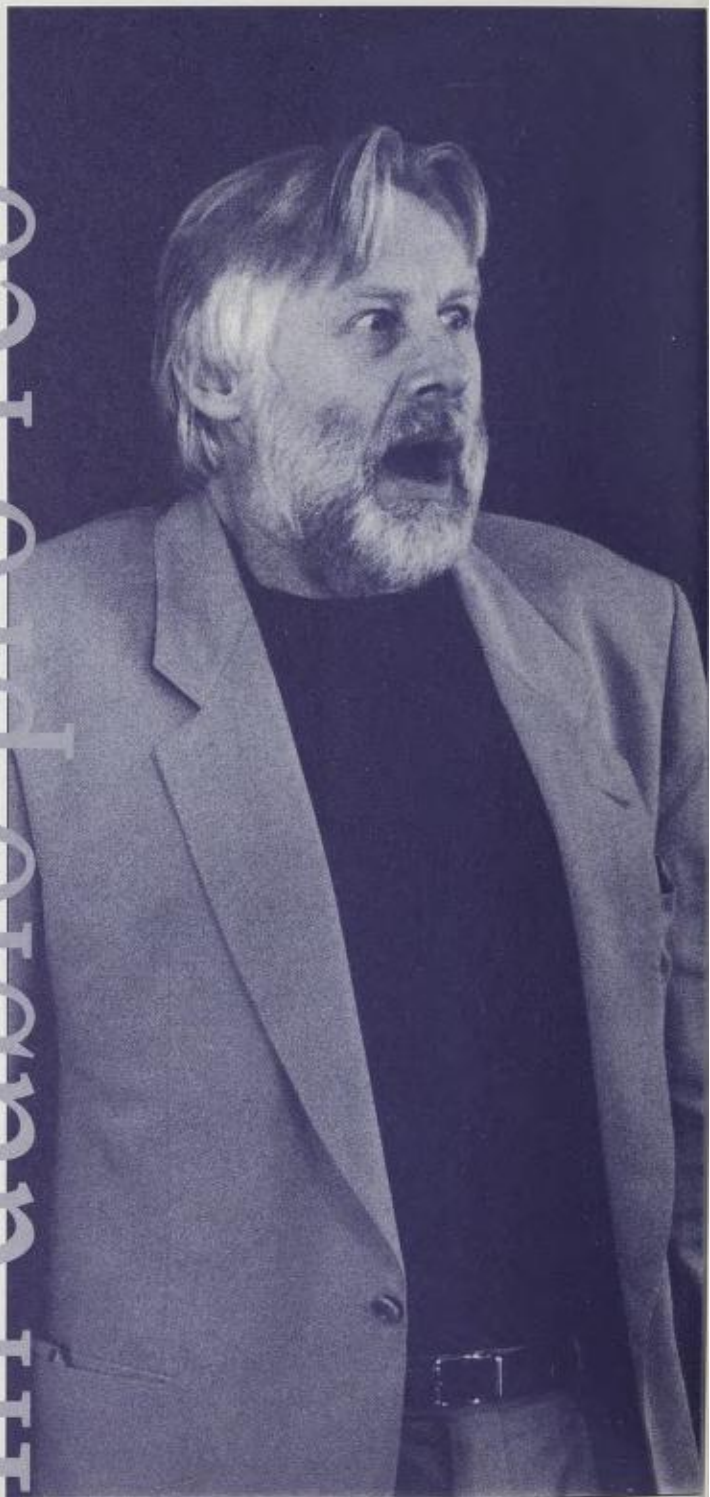
Hvem trakasserer hvem?

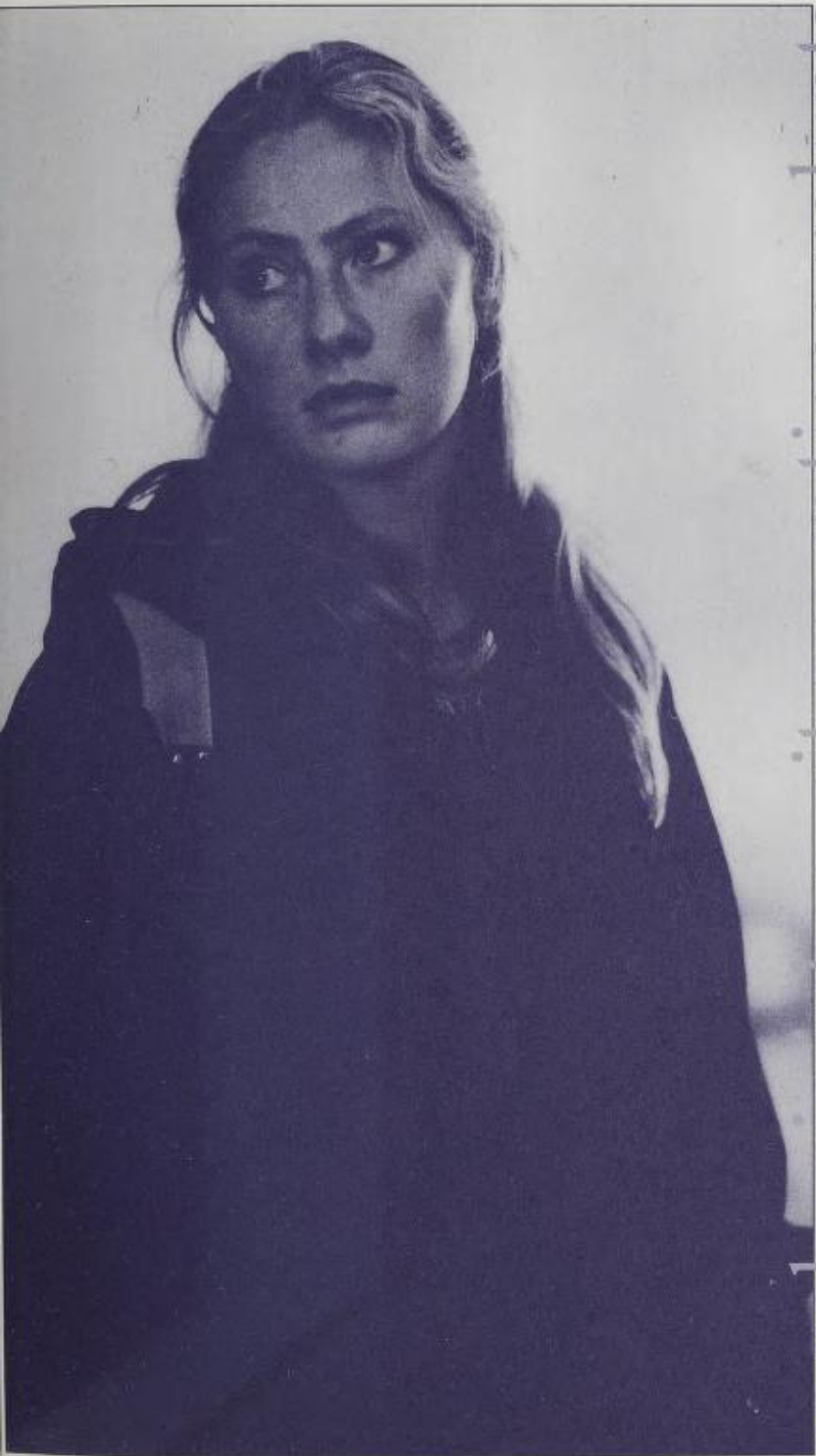
Mens debatten om begrepsfor-
klaring og straffebed i
Amerika i det siste har rast i
media, har antallet anmeldelser av
seksuell trakassering hatt en drama-
tisk økning. USA's høyesterett har
overlatt definisjonen av hva som skal
til for at seksuell trakassering har
funnet sted til en mystisk «fornuftig
kvinne». Professor Catherine
MacKinnon setter likhetstegn mel-
lom verbale seksuelle tilnærmelser
og voldtekt. Forfatteren Katie Roiphe
avviser problemstillingen, kaller det
hele feministisk hysteri og fordøm-
mer det som selvforskyldt diskrimi-
nering. Dette skjer mens amerikanske
universiteter sliter med en gren-
seoppgang mellom akademisk frihet
og studentenes ærbarhet og aktelse.

Det er helt klart at David Mamet har
satt fingeren på et ømt punkt. Carol
og Johns kamp gir gjenlyd i hele det
amerikanske samfunnet. Her følger
noen eksempler på hvilke tanker
man gjør seg rundt om i USA:

*»Ved Stanford University tilstreber vi
et universitetsmiljø som stimulerer
til studier og forskning for studenter
og ansatte, et miljø der seksuell tra-
kassering, uansett form, ikke finner
sted. Det er en klar forutsetning for
den akademiske friheten, og for like-
stillingen at alle som tilhører univer-
sitetsmiljøet blir behandlet med
respekt og at de slipper å ta hensyn
til faktorer som ikke er relevante i de
daglige gjøremålene i miljøet.
Heftige debatter og meningsutveks-
linger er også klare forutsetninger
for universitetet, og våre tilstrebelser
er ikke ment å hemme ytrings fri-
heten, snarere tvert imot...*

In dubio pro reo

Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas

Seksuell trakassering omfatter seksuelle tilnærmelser som stadig gjenntas og som er uønsket, også når de holdes på et verbalt plan og er uten elementer av tvang. Bringes også tvang inn, vil det bli ansett som en grov tjenesteforseelse og kan føre til avskjedigelse eller relegasjon.»

Fra Guide Memo vedrørende seksuell trakassering, Stanford University

«Seksuell trakassering involverer kvinner og menn, og også makt, åpen maktbruk, eller skjult, eller begge deler...Makt er evnen til å bestemme, manipulere, påvirke og styre andres handlinger. Makt forutsetter et hierarki: de som har makt hersker over de som ikke har det; de maktesløse er underordnet de mektige. Maktbegjær er etterhvert blitt et dagligdags fenomen...Der det utøves makt over kvinner, hersker patriarkiet. I patriarkiet er det å være mann ensbetydende med å være dominant og å skaffe seg makt og myndighet i samfunnet...

Studenter, spesielt kvinnelige studenter, føler seg underlegne hva makt angår. Professorene har makt til å sette karakterer; ikke bare bestemme om en kandidat skal stå eller stryke, men også til å avgjøre om vedkommende er kvalifisert til stipendier, til en karriere eller til en stilling som studentassistent. Maktforskjellen manifesterer seg gjerne i form av belønning, skjult eller åpen, eller straff, skjult eller åpen...

I klagene flest, er det en kvinnelig student som føler seg utsatt for sexpress fra en mannlig professor. Maktbalansen er bragt i ulage av sta-

tus såvel som kjønn. Kvinnene sier det gjerne slik: «Hvem vil tro meg, når mitt ord står mot hans? Han er professor, og jeg er bare en student». Eller: «Han er så flink til å ordlegge seg at han får meg til å tro det var min skyld at han inviterte meg hjem til seg...Var det?»»

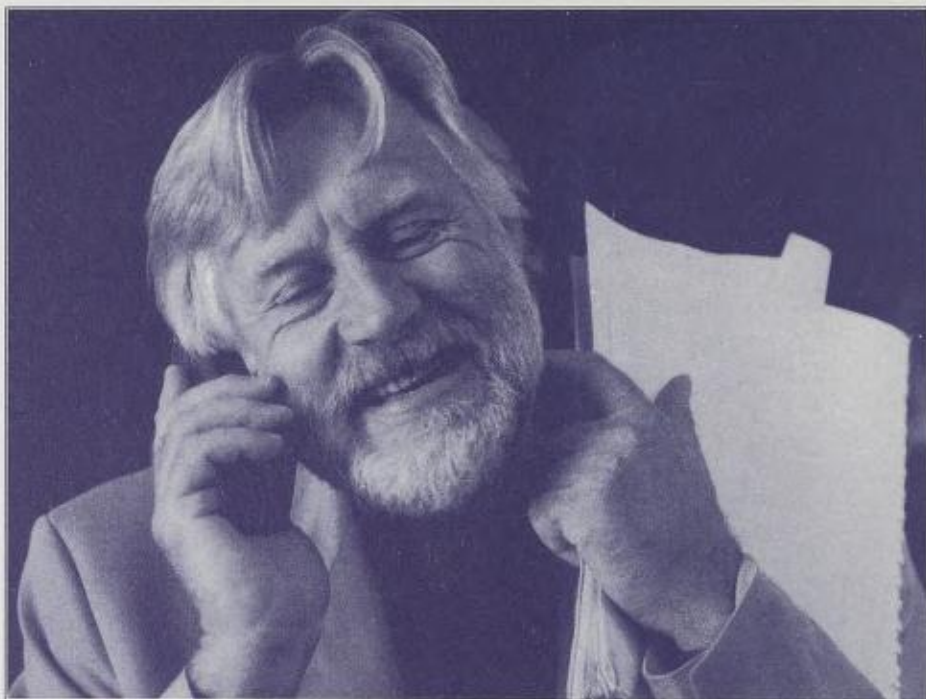
Barbara Whittington i *Meditation in Cases of Sexual Harassment: A Feminist Critique*

»Hva har skjedd med selvsikkerheten, med selvironien? I en artikkel i *The Washington Post*, **Tilværelsens uut-holdelige besvær**, postulerer Henry Allen at «det er på tide at kvinnene tar i bruk det hardeste skytset mot seksuell trakassering – ikke bevisstgjørelse, straffebed og rettssaker, men skytset ingen mann kan motstå: Latteren...» I sine populære U-POP forelesninger går Anita Hill så langt at hun hevder at «kvinner har rett, uansett bevis»...Slike kvinner ønsker seg en verden med motsatt bevisbyrde; der man er skyldig til det motsatte er bevist – men bare hva angår visse kriminelle handlinger. Det er å snu saken på hodet, og går hverken på rettigheter eller på rettferdighet. Det er altså helt i orden hvis man har en politisk rettferdig sak, å glemme sannhet, glemme bevis og glemme privatlivets fred, glemme talefriheten.»

Julia Reed i *Vogue*

William Kerrigan, professor ved **University of Massachusetts**, **Leon Botstein**, president ved **Bard College** og **Joan Blythe**, professor ved **University of Kentucky**:

Kerrigan: Det dreier seg om forbrukerens innstilling til utdanning. Man sier ja takk, høyere utdanning vil jeg ha. Men jeg forlanger garantier for at jeg ikke blir preget av den, at jeg ikke

forandrer meg. Ihvertfall ikke dyptgripende. Og viktigst, skulle en av lærerne mine åpne opp for noe som virker seksuelt pirrende for meg, så pirrende at jeg kan velge å ta anstøt av det, vil jeg forbeholde meg retten til å legge karrieren hans i grus... Normalt er idealismen der, i alle fall innledningsvis. Læreren fremlegger idéene sine velformulert og vakkert, og følgelig finnes det et snev av forførreri i pedagogikken som anvendes. Så kommer kravet om realiteter, om bakkekontakt, med derpå følgende skuffelse og, hos studenten, sinne. Men slik er det gjerne mellom voksne mennesker, og vakkert og givende kan det også være. Det kan virke pirrende seksuelt, og mentalt, og fordi vi lærere har en slik makt, for makt har vi, kan vi ha en positiv innflytelse på en student...

Bostein: Omgangstonen er blitt en

helt annen ved de amerikanske universitetene. Vi har mistet tryggheten som lå innebygget i et mer formelt forhold studentene og det vitenskapelige personalet imellom. Det nye, det joviale, innebærer en røyk eller en drink sammen, og da er ikke veien lang til: «Jeg føler meg lurte». Følgelig bestreber vi oss på en oppførsel som er hevet over enhver kritikk, og det vi derved går glipp av...

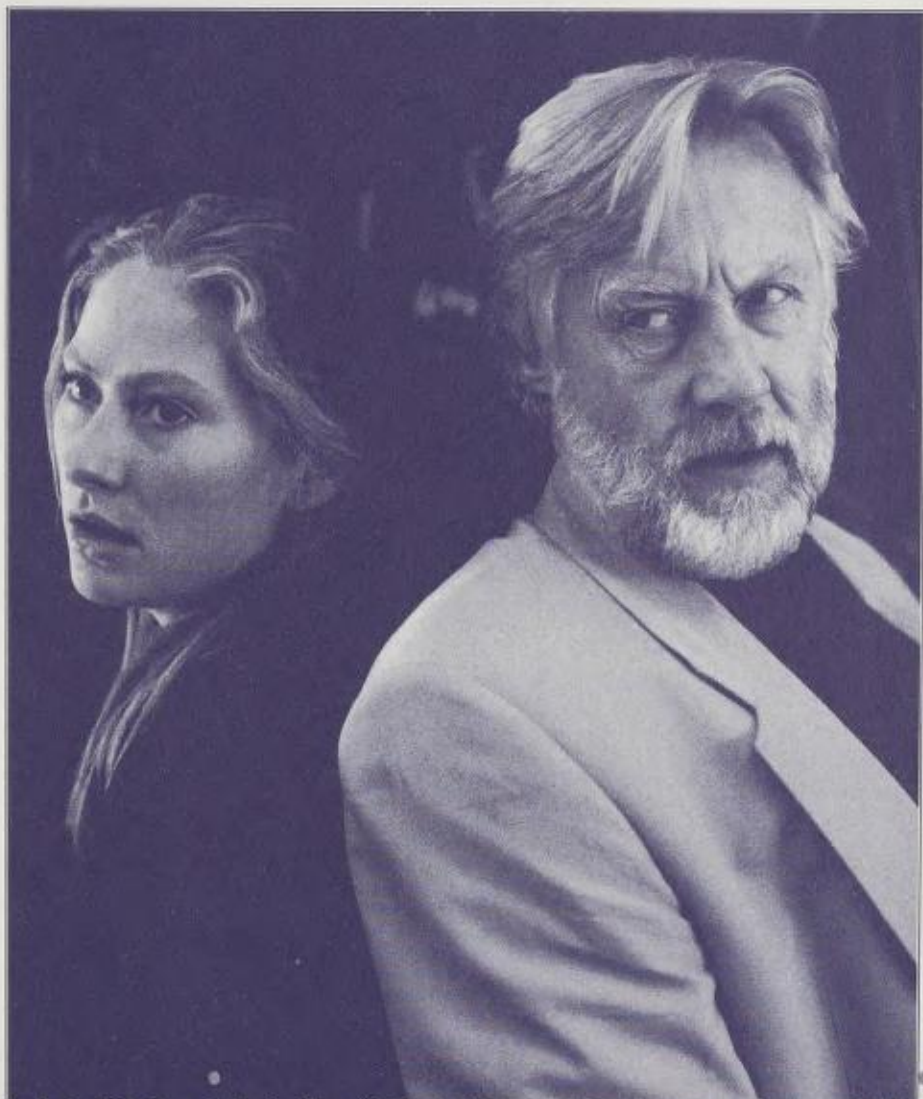
Blythe: Seksualiteten er ingen enkeltstående handling; den finnes i luften vi puster i. Noen får orgasme der og da – når de hører en god foreleser. Så hvorfor definerer vi seksualitet så snevert? Det er tross alt et universitet vi snakker om. Seksualiteten ligger i atmosfæren, selv uten fysisk kontakt. Lysten til utdanning er, som utsagnet sier, en lyst; lysten til å lære. Den lysten kan man ikke temme med et enkelt regelverk...

Bostein: Dagens studenter tror de kan frasi seg alt ansvar. De mener seg berettiget – de gjør krav på godtgjørelse for kvalene de mener å ha lidd. Og så snart de føler seg urettferdig behandlet, inntar de offerrollen. Som teologene har prøvd å fortelle oss i alle år, så er livet, i sin natur, et offer. Og når noe går galt, mener studenten seg berettiget til å legge skylden på andre. For eksempel når det skjærer seg mellom en professor og en student, uansett hva grunnen måtte være. Heller enn å si «Dette er mitt liv, mitt ansvar», sier man i dag «Jeg har lidd urett, følgelig krever jeg en form for kompensasjon.» Og når det virkelig blir liv i puritaneren, kommer kravet om soning, om offentlig avstraffelse av den angivelige forbryteren... Ved våre læresteder konkluderes det ikke lenger med: «Livet er vanskelig, urettferdig og uforutsigbart, og det er mangslungent sammensatt; ergo må du lære å ta ansvar, du må lære å leve med det.» Men istedet med: «Et hvilket som helst problem kan løses, hvis du skaffer deg rede på hvem du kan saksøke»...

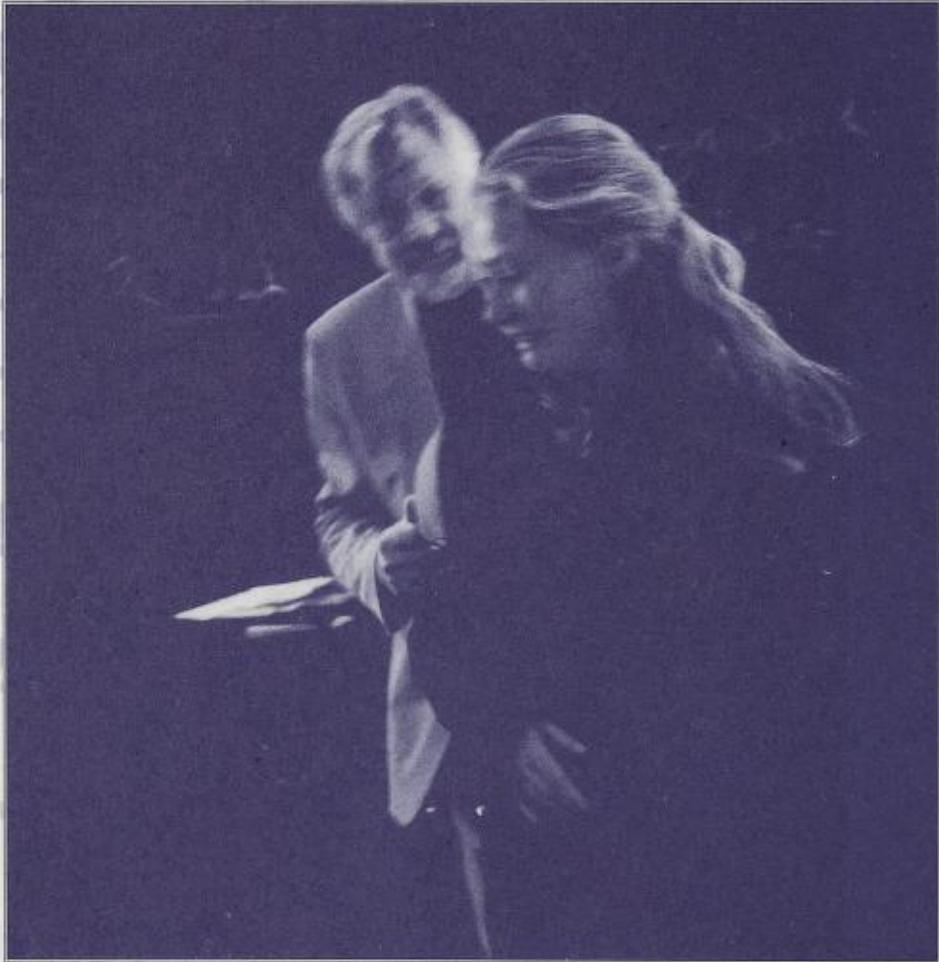
Blythe: Men vi glemmer jo oss selv, lærerne. Utdannelsen er en prosess som innebærer utvikling og forandring, også for oss, noe studentene sørger for. Også vi har utbytte av vår tilstedeværelse i auditoriet... Men hvis sex mellom en professor og en student blir forbudt ved lov, så har man straks gjort meg til en potensiell seksualforbryter, en voldsmann. Da er jeg ikke lenger en lærer, men en skjender. Da fokuseres det kun på det negative ved meg; da fratras jeg evnen – muligheten – til å undervise, evnen til å lære fra meg.

Oleanna handler om to mennesker som leter etter svar, og som torturerer hverandre. Begge er under sterkt press. I dette stykket blir det utrolige, det utenkelige virkelig. Poenget ved stykket er at man på slutten spør seg «Hvordan kunne dette skje?»

David Mamet

Summum ius summa iniuria

Oleana eller *New Norway* var en nybyggerkoloni som Ole Bull grunnla i september 1852 i Potter County, Pennsylvania. I løpet av det første året slo et par hundre norske emigranter seg ned i området, og Ole Bull la storslåtte planer for koloniens fremtid. Land skulle ryddes, hus, veier, sagbruk og møller skulle bygges og anlegges. Det viste seg at Ole Bull måtte oppgi tiltaket etter et år, med stort tap. Kolonistene flyttet litt etter litt fra stedet, de fleste til Wisconsin. Nå er alle spor av den norske bebyggelse forsvunnet, unntatt det såkalte Ole Bull's Castle, ruinene av en forstøtningsmur til Ole Bulls villa, *Valhalla*. David Mamet synes navnet klang så godt, men gjorde seg bedre på trykk med to n'er, - «som det meste» ...

Lustily

Ditmar Meydells beskrivelse av tilstandene i Oleana i 1853:

Oleana, der er det godt at være
I Norge vil jeg inte slavelænken bære!
Ole-Ole-Ole-oh! Oleana!

I Oleana, der faar jeg jord for intet,
af jorden voxer kornet - og det gaar gesvindt det.

Aa laxene dom springer saa lystig i bække,
dom hopper selv i gryden og roper: Dom ska dække!

Aa brunstegte griser, de løber om saa flinke
og forespør mig høfligt, om nogen vil ha skinke!

Aa kjørene dom melker og kjerner og yster
likesaa naturlig som Else, mi syster.

Aa storstuten selve staar inte og hænger.
Han banker sine kalve, fordi de gaar og slænger.

Aa kalvene, de slagter sig hurtig og flaar sig
og steiker sig fortere, end man tar en taar sig.

Aa høna værper æg saa svære som stabbur,
mens hanen angir tiden som et ottedags slauuhr!

Aa maanen hver aften er fuld - det er sikkert!
Jeg ligger just og ser paa en med flaska tel kikkert!

Ja to daler dagen det faar du for at svire,
og er du rektig doven, saa kanske du faar fire!

Vi gaar i fløielsklæder besat med sølverknapper!
aa ryker af merskum, som kjærringa stapper!

Aa kjærringa maa base aa styre aa stelle -
aa blir hu sint, saa banker hu sig sjelv - ska jeg fortælle!

Aa fiolin det spiller vi allesammen - heisan!
Aa danser en polskdans, og den er nte lei san!

Ja, reis til Oleana, saa skal du vel leve!
Den fatigste stymper herover er greve!

I Oleana langt heller vil jeg være,
end længer i Norge min slavelænke bære!

NBR Depotbiblioteket

95sd 13 247

OLLEFANT